

เทศน์อบรมพระ ณ วัดป่าบ้านตาด
เมื่อวันที่ ๑๒ ธันวาคม พุทธศักราช ๒๕๒๒

การบวชเป็นของยาก

การบวชท่านกล่าวไว้ว่าบวชได้ยาก บวชแล้วการประพฤติตามธรรมวินัย ก็เป็นของยาก การจะดำเนินทางด้านจิตใจของนักบวช เพื่อรู้แจ้งเห็นจริงตามหลักธรรมของพระพุทธเจ้าก็เป็นของยาก ทำไมจึงเป็นของยาก เพราะกิเลสไม่ใช่ของง่ายตาย กิเลสเป็นสิ่งที่เหนียวแน่นมันคงมาก การประพฤติปฏิบัติเพื่อถอดถอนหรือต่อสู้กับกิเลสจึงเป็นของยากทุก ๆ ประโยคไป ความเป็นนักบวชก็คือความเป็นนักรบ เป็นนักต่อสู้กับสิ่งที่ เป็นข้าศึกแก่จิตใจของตน ไม่ว่าจะเป็นครั่งไถสรมัยใดก็ตาม หลักความจริงมีมาอย่าง นั้น

กิเลสไม่เคยมีความอ่อนแอทอดย พอที่จะชำระมันได้อย่างง่ายดาย กิเลสมีความขยัน มีความเข้มแข็ง มีความฉลาดแหลมคมมาก เวลาครอบหัวใจสัตว์ จึงทำให้ สัตว์ขยันขันแข็ง และฉลาดไปตามเพลงขับกล่อมของมัน แต่ขี้เกียจอ่อนแอต่อแท้เหลว ไหลและโง่เขลาในสิ่งที่เป็นธรรมเป็นสารประโยชน์ทั้งหลาย เพราะกิเลสเป็นข้าศึก เป็น คู่แข่งกับธรรม คือความดีงามทั้งหลายมาแต่กาลไหน ๆ ไม่เคยลงรอยกันเลย กำลังทุก ด้านของกิเลสมีมากไม่มีเวลาบกบาง จึงสามารถครอบหัวใจสัตว์โลกเรื่อยมา

เรามุ่งหน้ามาบวชในพระพุทธศาสนา กว่าจะได้บวชก็เป็นของยาก บวชแล้วจะ รักษาสิกขาบทวินัยซึ่งเป็นการขัดต่อนิสัยเดิมอันเป็นนิสัยของกิเลส ก็ต้องเป็นของยาก เพราะต้องต่อสู้กับกิเลสที่ฝังจมภายในใจ จนกลายเป็นนิสัยมานานแสนนาน ต้อง ระมัดระวังรักษากายวาจาใจที่เคลื่อนไหวไปมาอยู่เป็นนิสัยลึกลับจรรยา ใจจึงจะเป็นธรรม ขึ้นมาได้ตามใจหวัง แต่จะเพราะเหตุผลกลไกอะไรก็ตาม มักมีกิเลสแทรกอยู่เสมอ ภาย ในอาการของจิตอาการของกายที่แสดงออกมา เมื่อเป็นเช่นนี้การประพฤติปฏิบัติจึง เป็นของยาก และมักเปิดช่องให้ฝ่ายต่ำย้ายยึดต่ออยู่เสมอ

โลกที่ไม่รู้พิษภัยของกิเลสหรือไม่รู้กลไกของกิเลสที่ฝังอยู่ภายในใจ และยอม จำนนต่อสิ่งเหล่านี้โดยไม่รู้สึกรู้ตัวอยู่แล้ว จึงประพฤติปฏิบัติกันยาก เกือบร้อยทั้งร้อย มักทอดยอ่อนแอ การที่จะบิบบินหรือตะเกียกตะกายเพื่อแก้และถอดถอนกิเลส เพื่อ ความหลุดพ้นนั้น เราพอทราบกันทุกองค์ เพราะได้เริ่มปฏิบัติมาด้วยกัน วาระหว่าง กิเลสกับธรรมซึ่งมีอยู่ในใจดวงเดี่ยวนีี้ แก้และถอดถอนกันยากยิ่งกว่าถอดถอนหัว หนามออกจากฝ่าเท้าเสียอีก การฝึกฝนอบรมและทรมาณตนก็คือการต่อสู้กับกิเลส ซึ่ง เป็นผู้เคยเสียมสนใจให้เชื่อมั่นอย่างฝังจมมาเป็นเวลานาน จึงเป็นของยากลำบาก แต่

อย่าลืมว่า ความเลิศแห่งธรรมมีคุณค่าและน้ำหนักมากกว่าความลำบากทางความเพียร เป็นไหน ๆ

การอุทิศส่ำห้พยายามประพฤติปฏิบัติธรรมทางด้านจิตใจ ที่เรียกว่าการแหวกว่าย จากกิเลสไปแต่ละชั้นละตอนนั้น ต้องเป็นของยากลำบากไปตามจังหวะแห่งการต่อสู้ เพราะกิเลสไม่ว่าประเภทใด ต้องเป็นสิ่งที่เหนียวแน่นแก่นักสู้ด้วยกัน มันเกาะอยู่กับจิตไม่ยอมปล่อยวางเอาง่าย ๆ ถ้าอุบายวิธีและการปราบปรามมีกำลังไม่พอ ต้องยอมแพ้มันโดยไม่ต้องสงสัย นี่ท่านว่าการบวชก็ยาก บวชแล้วการประพฤติพรตพรหมจรรย์ ให้เป็นไปตามสิกขาบทวินัยก็ยาก การจะตะเกียกตะกายตนให้หลุดพ้นไปตามทางสันติธรรมที่ท่านทรงสอนไว้ ก่อนที่จะหลุดพ้นไปได้ก็ต้องต่อสู้กับกิเลสอย่างเต็มสติกำลังความสามารถ ซึ่งก็พ้นจากความยากลำบากไปไม่ได้ เมื่อรวมความแล้วยากด้วยกันทั้งนั้น

แต่การยากของผู้เชื่อธรรมวินัยของพระพุทธเจ้าก็ไม่ยากจนสุดวิสัย เพราะท่านผู้ได้ชัยชนะที่ผ่านไปแล้ว ส่วนมากล้วนผ่านไปด้วยความยากลำบากนั้นแล เพราะการปราบกิเลสทุกประเภทซึ่งเป็นสิ่งที่ปราบยาก ท่านก็เคยได้ปราบปรามมาแล้ว ทุกข์ขนาดไหนท่านก็เคยทุกข์มาก่อนแล้ว ทำให้เห็นประจักษ์พยานเป็นอย่างดี

ไม่ว่ากิเลสประเภทใด เกาะอยู่ในหัวใจใด จะต้องมีความเหนียวแน่นมั่นคง มีความฉลาดแหลมคมเกินกว่าจิตจะระลึกได้ว่าผิดหรือถูก ว่าเป็นโทษเป็นคุณประการใดบ้าง ถ้าไม่ใช่ธรรมมีสติและปัญญาธรรมเป็นต้นเข้าพิสูจน์ทดสอบกัน ซึ่งท่านก็พาดำเนินวิธีการเหล่านี้มาแล้ว

ขั้นจะทำจิตให้มีความสงบเป็นสมาธิก็ยาก ไม่ใช่เรื่องเล็กน้อย แต่เมื่อพยายามตามหลักธรรมจริง ๆ แล้วก็ไม่ต้องยากจนเกินกำลัง เพราะความต้องการ ความอยาก ความหวัง ความมุ่งมั่นแต่ละอย่างซึ่งเป็นกำลังใจมีอยู่ภายในใจเราแล้ว ก็พอพืดพอเหวี่ยงกันไปได้ทุกชั้นทุกภูมิของอรรถของธรรมและทุกประเภทของกิเลส ไม่นอกเหนือไปจากสติปัญญา ศรัทธา ความเพียรซึ่งเป็นอาวุธอันสำคัญนี้ไปได้เลย

ด้วยเหตุนี้จึงต้องพยายามเพื่อแหวกว่ายตนให้ออกจากวิภูวน คือหมุ่นไปเวียนมาด้วยการเกิดแก่เจ็บตาย ซึ่งล้วนเป็นเรื่องของกองทุกข์ โปรยไปตามระยะทางไม่ขาดวรรคขาดตอน เหมือนเขาโปรยข้าวตอกตามทางนั้นแล นี่แลเรื่องทุกข์ที่มันติดสอยห้อยตามไปในชาติความเกิด ชราความแก่ มรณะความตาย เป็นเช่นนี้

การฝึกฝนอบรมการทรมานนั้น ไม่มีการฝึกฝนการทรมานสัตว์ตัวใด ยากยิ่งกว่าการฝึกฝนทรมานมนุษย์คือเราแต่ละราย ๆ นี้เลย พระพุทธเจ้าก็ทรงเป็นมนุษย์คนหนึ่ง ถ้าให้นามตามชั้นมนุษย์ตามศักดิ์ศรีของมนุษย์ตามเกียรติของมนุษย์ ก็ให้นามว่าพระ

องค์เป็นกษัตริย์ แต่กิเลสมันไม่ได้ยินยอมว่าเป็นคนชั้นใด มันคงเป็นกิเลสและเหยียบย่ำทำลายหัวใจของคนของสัตว์ ทุกชั้นทุกภูมิทุกชาติชั้นวรรณะ โดยไม่สะทกสะท้านเลย เมื่อเป็นเช่นนั้นจะไม่ยากไม่ลำบากได้อย่างไร ในการปลดปล่อยกิเลสหรือสลัดกิเลสออกจากใจ เพราะมันเคยเกาะกินหัวใจมานานจนไม่อาจประมาณได้

ทั้งเบื้องต้นเบื้องปลายแห่งความเป็นมาของสัตว์ของบุคคลแต่ละราย เพราะความยึดยวด้วยทุกข์เป็นสายยาวเหยียดมาด้วยกันกับชาติความเกิด ชราความแก่ พยาธิความเจ็บไข้ได้ป่วย ตลอดถึงความตาย นี่เรื่องของทุกข์ก็ติดสอยห้อยตามกันมา ไม่อาจกำหนดได้ว่าเป็นทุกข์มาแต่เมื่อไหร่ เคยเกิดเคยตายมาแต่เมื่อไหร่จนถึงปัจจุบันนี้

ที่ยึดยวที่สุดไม่มีอะไรเป็นคู่แข่งได้ ก็คือความหมุนเวียนเกิดตายที่เต็มไปด้วยความทุกข์ทรมานของสัตว์ผู้มีกิเลสเป็นเจ้าอำนาจครอบงำใจนั้นแล เป็นเพียงเจ้าของไม่อาจจดจำความเป็นมาของตนได้เท่านั้น จึงไม่นึกขยะแขยงและกลัวกัน แม้ความระลึกไม่ได้นั้นก็คือกิเลสนั้นแลทำให้หลงลืมในความเป็นมาของตน มีความทุกข์ความลำบากจนเข็ญใจขนาดไหน กิเลสก็ปิดบังซ่อนไว้ไม่ให้เจ้าตัวรู้เห็น ต่างจึงทนทุกข์ทรมานกันมาด้วยความมืดบอดสุมเตา ไม่อาจมองเห็นจุดหมายปลายทางได้

ถ้าคนเราแต่ละรายๆ ทราบวิถีความเป็นมาของตนในเรื่องการท่องเที่ยว ได้แก่ ความเกิดที่นั่นตายที่นี่ ซึ่งกลมกลืนไปกับความทุกข์ได้บ้าง ความทราบนั้นก็กระจายไปถึงเรื่องความทุกข์ความลำบากทั้งหลายที่ตนได้เคยประสบเคยรู้ เคยเห็นมา ก็พอจะมีแก้ไขอุตุสำหรับพยายามแหวกว่าย ให้หลุดพ้นจากแหล่งแห่งวัฏวนอันนี้ไปได้เป็นรายๆ เป็นคณะๆ อันเป็นความรวดเร็วกว่าที่เป็นมาและเป็นอยู่นี้ไม่น้อยเลย เพราะความตื่นตัวกลัวทุกข์กลัวภัยเป็นสาเหตุให้ตะเกียกตะกายกัน

นี่ถึงเราไม่ทราบก็ตาม ผู้ที่เป็นสักขีพยานของเราก็คือองค์ศาสดา ธรรมที่ประกาศสอนไว้ก็ออกมาจากศาสดาองค์เอก ที่ทรงรู้ทรงเห็นตามความจริงทุกอย่างมาแล้ว ว่าสัตว์ทั้งหลายเวียนว่ายตายเกิดอยู่ในวัฏสงสารไม่มีประมาณ ไม่นอกเหนือไปจากวัฏวนนี้ไปได้ เพราะเป็นที่อยู่ที่รวมของสัตว์ที่มีกิเลสพาให้เกิด-ตาย บรรดาสัตว์ที่มีกิเลสจะต้องเป็นอย่างนี้ด้วยกัน สิ่งตายตัวที่จะพาให้สัตว์เกิดและตาย ตลอดถึงได้รับความทุกข์ความลำบากต่างๆ ก็คือเรื่องอวิชชากิเลสประเภทละเอียดย พาให้เป็นมาโดยลำดับลำดาไม่ขาดวรรคขาดตอนแห่งภพชาติ จนถึงปัจจุบันชาติที่กำลังเป็นอยู่เวลานี้

เราถือองค์ศาสดาและศาสนธรรมที่ท่านตรัสไว้เป็นสักขีพยาน ตาเราไม่สามารถมองเห็นเรื่องความเป็นมาของเรา หู ใจเราไม่สามารถรู้เรื่องราวความเป็นมาของตน ก็พึงยึดเอาหลักธรรมของท่านมาเป็นหูเป็นตา เป็นเครื่องประดับใจ เครื่องส่อง

ใจเพื่อก้าวไปตามนั้น ย่อมจะเห็นทางออกจากวิญญูทุกข์โดยลำดับไม่อัปจน เรื่องเกิดตาย ก็จะไม่สงสัยเพราะเป็นความจริงอย่างตายตัว ไม่มีอะไรมาลบล้างได้ นอกจากธรรมคือ วิญญูธรรมเป็นต้น

การเกิดในภพน้อยภพใหญ่ เปลี่ยนภพเปลี่ยนชาติเป็นสัตว์เป็นบุคคล เป็นเปรต เป็นผี เป็นยักษ์เป็นมาร เป็นเทวบุตรเทวดาอินทร์พรหม ก็อยู่ในวงแห่งวิญญูจักรของคน และสัตว์ที่มีกิเลสด้วยกัน ไม่นอกเหนือจากธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงตรัสไว้ไปได้เลย ฉะนั้นจึงยึดธรรมมาเป็นหลักใจ เป็นเครื่องส่องทาง เป็นสักขีพยาน เป็นหูเป็นตาเป็น ความรู้ความฉลาด เป็นหลักดำเนินอย่าได้ลดละปล่อยวาง

ท่านว่าอวิชาคือความมืดบอดนั่นเองเป็นตัวการใหญ่ รู้ก็รู้แบบอวิชาเห็นแบบ อวิชา อะไรๆ เป็นแบบของมันทั้งสิ้นไม่ได้เป็นแบบธรรม พอที่จะให้เกิดความสว่าง กระจ่างแจ่มแก่จิตใจได้เลย มันจึงลำบากสำหรับมวลสัตว์ผู้มืดบอดด้วยอวิชา ตัณหา อุปาทานฝังใจ

ด้วยเหตุนี้จึงต้องยึดเอาหลักธรรมมาเป็นสักขีพยาน มาเป็นเครื่องฝากเป็นฝาก ตายไว้กับใจ พยายามตะเกียกตะกายไปตามนี้ ทุกข์ก็พอทนได้เพราะเคยทนมาแล้ว ทุกข์ด้วยความพากเพียรเพื่อถอดถอนกิเลสออกจากจิตใจ ไม่ใช่ทุกข์เพื่อความลุ่มจม พระพุทธเจ้าเป็นที่ยอมรับของพุทธบริษัททั่วโลกดินแดนแล้วว่า พระองค์เป็นทุกข์ อันดับหนึ่งในวงพุทธศาสนา ในวงพุทธบริษัท เพราะการฝึกทรมานพระองค์ก่อนได้ ตรัสรู้ธรรมมาแจกจ่ายสัตว์โลก เราเป็นศิษย์ตถาคตจำต้องเดินตามครู ครูพาเดินผ่าน ทุกข์ด้วยความพากเพียร ศิษย์ต้องเดินตามนั้นไม่ยอมถอย

ได้กล่าวเมื่อสักครู่นี้ว่าการฝึกฝนทรมานหรืออบรมตนนั้น ไม่มีอะไรยากยิ่งกว่า การฝึกฝนอบรมหรือทรมานมนุษย์ เพราะกิเลสพาให้ยาก กิเลสเป็นสิ่งที่เหนียวแน่น มากยากที่จะถอดถอน ยากที่จะตัดจะฟันหรือปราบปรามให้หมดสิ้นไปได้ง่ายๆ จึงต้องใช้กำลังเต็มความสามารถ เพียงขั้นสมาธิเท่านั้นก็ต้องใช้กำลังให้เหมาะสมกับสมาธิที่ ควรจะเกิดขึ้นได้

เอา...วันนี้ทำสมาธิไม่เกิดเพราะกำลังไม่พอ กำลังสติก็ไม่พอ กำลังความเพียร ก็ไม่พอ จิตใจมีความท้อแท้อ่อนแอ ความสงบของใจเกิดไม่ได้ ต้องเพิ่มกำลังใหม่ พลิกแพลงเปลี่ยนแปลงใหม่ ต้องพลิกกันอยู่อย่างนี้จึงเรียกว่าปัญญา ความฉลาดในการต่อสู้ เอาจนสงบได้ ทำไมจะสงบไม่ได้ ธรรมท่านสอนเพื่อความสงบทั้งนั้น ไม่ได้ สอนเพื่อความฟุ้งซ่านรำคาญ ไม่ได้สอนเพื่อความส่ายสั่วไปตามกระแสของโลกสงสาร นั้นเป็นเรื่องของกิเลสพาให้เป็นไปต่างหาก ไม่ใช่ธรรมพาให้เป็น กิเลสพาใจให้ฟุ้งซ่าน ชุมนมัว ธรรมพาให้ใจสงบผ่องใส กิเลสกับธรรมเดินสวนทางกันไปคนละจุด

จิตใจที่เป็นไปตามกระแสของโลกเหมือนน้ำจับน้ำซึม โดยไม่มีสติเป็นเครื่องกั้น กางหวงห้ามต้านทานกันบ้างเลยนั้น ไม่ใช่เป็นการบำเพ็ญธรรม แต่เป็นการเลือกคลาน ตามกิเลสที่หลุดลากไปต่างหาก เราควรจะทราบในแง่เหล่านี้ไว้ เพื่อความรู้สึกรู้ตัวและเข้มแข็งทางความพากเพียรขึ้นอีก ช่วยจิตได้มีความสงบ นี่ก็ยากชั้นหนึ่ง

ในการฝึกมณุษย์คือเราผู้หนึ่ง ดูเอา...ยากหรือไม่ยาก การฝึกมณุษย์การฝึกพระ ให้เป็นพระที่สมบูรณ์แบบตามทางศาสนา เพื่อเป็นหลักยึดของใจอันมั่นคง จงยึดเอา พระพุทธเจ้าพระสาวกมาเป็นตัวอย่าง ท่านฝึกท่านยากลำบากขนาดไหน ส่วนเราจะฝึก แบบง่ายยิ่งกว่าท่านก็จะเก่งกว่าครูไปเพราะเหตุไม่เหมือนครู เหตุไม่มีความหนักแน่น มั่นคงเหมือนครู แต่จะให้กิเลสหลุดลอยไปเร็วยิ่งกว่าครู การเก่งกว่าครูแบบนี้ มันเป็นไปได้ เราเดินตามครูลำบากอย่างไร เพื่อความรู้แจ้งเห็นจริงอย่างครู ผลที่ได้รับจะ เหมือนครู

อย่าหาความสะตอกสบายนอกครูนอกอาจารย์ จะเป็นจะตายก็ขอให้เป็นที่ตาย แบบครู พุทธิ ธมฺมํ สงฺฆํ สรณํ คจฺจามิ จงยึดให้ฝังลึกภายในใจ อย่าปล่อยให้กิเลสปิด มือให้ พุทธ ธรรม สงฆ์ หลุดลอยไปได้ พระพุทธเจ้าแลสาวกทั้งหลาย ส่วนมากมีแต่ ลำบากกันทั้งนั้น เพราะกิเลสไม่เคยเป็นผู้ง่ายตายและสอนง่ายแก่ผู้ประพฤติธรรมและ แก่ผู้ใด สัตว์ตัวใด เพราะไม่เคยเป็นลูกศิษย์และเป็นทาสเป็นบ่อของใครๆ ในโลกทั้ง สาม มีแต่เป็นศาสดาผู้ทรงอำนาจโดยถ่ายเดียวเรื่อยมา เมื่อมีผู้บำเพ็ญธรรม ปฏิบัติ ธรรม มันต้องต่อสู้ขัดขวางอยู่ตลอดเวลา จึงเรียกว่าข้าศึกของธรรมก็คือกิเลสนั่นเอง แม้ข้าศึกของเราก็คือกิเลสนี้เช่นกัน

เมื่อพยายามทำจิตให้สงบวันนี้ไม่ได้ ก็ให้ทราบว่าความบกพร่องและกำลังของเราไม่พอ สติไม่พอ สติตั้งไว้กับงานที่ตนทำชาตวรรคชาติตอน จึงถูกกิเลสหลุดลากไป ตามกระแสของมันต่อหน้าต่อตาในวงความเพียร จนเข้าสู่ความสงบไม่ได้ แม้นิ่งภาวนา ก็นั่งอยู่เฉยๆ เหมือนหัวตอ แต่จิตเร่ร้อนไปด้วยอำนาจของกิเลสเสียสิ้น ทั้งนี้เพราะสติ ไม่พอหรือสติไม่มี ถูกกิเลสขับไล่ออกหมด เมื่อทราบว่ากำลังของสติไม่พอ ความเปลอ ตัวมีมาก ก็เร่งตัวใหม่ตั้งสติใหม่ ไม่ทอดอถอยปล่อยวางความเพียรให้กิเลสได้ใจ พลิก แผลงเปลี่ยนแปลงใหม่เอาจนจิตมีความสงบได้ จึงชื่อว่าภาวนาหรือบำเพ็ญธรรมให้ เห็นอกิเลส ถ้าสติอ่อนกว่ากิเลส ใจก็ไม่รู้ธรรมไม่เห็นธรรม มีความสงบเป็นต้น กิเลสก็ แข็งข้อไม่ยอมธรรม ฉะนั้นสติปัญญาจึงต้องให้เหนือกิเลสอยู่เสมอ เสียทำให้กิเลสตรง ไหนต้องพิตตัวยิ่งขึ้น และถือว่ากิเลสสอนเราให้ฉลาดในจุดบกพร่องไปในตัวด้วย พิต จนทันเพลงมวยของกิเลสไปเป็นระยะๆ จึงเรียกว่านักต่อสู้เพื่อชัยชนะ

ความฟุ้งซ่านเป็นกิเลสประเภทหนึ่ง การฝันใจหรือการฝึกฝนอบรมใจด้วยวิธีต่าง ๆ ซึ่งเป็นการต่อสู้กับกิเลสให้เกิดความสงบ ต้องทุ่มเทกำลังความเพียรทุกด้านลงให้เห็นอกิเลสที่ทำให้ฟุ้งซ่านนั้น จิตย่อมสงบได้ ไม่เหลือวิสัยของนักภาวนาไปได้ เพราะศาสนาซึ่งเป็นครูเอกของพวกเราพาทำและพาได้ชัยชนะมาแล้วไม่สงสัย

ขั้นปัญญาก็เหมือนกัน ต้องพิจารณาแล้วพิจารณาเล่าไม่หยุดไม่ถอย คลี่คลายดูสิ่งที่มีอยู่ภายในตน คือขั้นที่ท่านเรียกว่าความจริง เช่น กายคตาสติ เป็นต้น ในสติปัญญาฐานสี่ คือ กาย เวทนา จิต ธรรม หรืออริยสัจสี่ก็เหมือนกัน อยู่ในภายในจิตนี้ทั้งสิ้น เมื่อพิจารณาตรงไหนให้มีสติจดจ่อต่อเนื่องกันไปกับงานแห่งการพิจารณา อย่าลดละสติ สติเป็นสิ่งสำคัญมากที่สุด สติขาดวรรคขาดตอนตรงไหน งานก็ขาดวรรคขาดตอนตรงนั้น ผลที่ควรจะสืบเนื่องกันไปก็ต้องขาดวรรคขาดตอนตามเหตุที่ขาดไป นี่ควรสำนึกเสมอปฏิบัติ ถ้าไม่อยากเน้นซ้ำหรือเหลวไหล

อันความเหลวไหลนั้นไม่ได้ขึ้นอยู่กับอะไร แต่ขึ้นอยู่กับผู้ทำตัวให้เหลวไหลต่างหาก เช่น วันนี้กับวันนั้น วันผ่านมาแล้วกับวันนี้ วันนี้อย่างนี้ ปีนี้ปีหน้าก็เหมือนกันนั้นไม่สำคัญ ที่สำคัญคือตัวเราผู้เหลวไหล การแก้ต้องแก้ที่ตัวเรา ไม่มีวันไหนเป็นวันดีทั้งอดีต อนาคต ปัจจุบัน มันเป็นเพียงมีดกับแจ็กเท่านั้น ถ้าตัวเราไม่ดีเพราะสู้กิเลสไม่ได้ เนื่องจากความเพียรที่จะทำให้ปรากฏสิ่งที่ภาคภูมิใจขึ้นภายในใจไม่มี ต้องเป็นผู้รุกรังกิดขวาง วัน คีน เดือน ปี อดีต อนาคตและปัจจุบันอยู่ตลอดไปนั่นเอง

คำว่า สมาริ ก็อย่าไปคาดไปหมาย ว่าสมาริเป็นอย่างนั้นสมาริเป็นอย่างนี้ หลักสำคัญก็คืองานของเราที่ทำความสงบนั้น เป็นเครื่องยืนยัน เป็นเครื่องรับรอง ที่จะให้เกิดความสงบและเป็นสมาริ คือความแน่นหนามั่นคงขั้นที่ใจ ไม่ใช่เกิดขึ้นเป็นขั้นเพราะความคาดหมายต้นเดา แต่เกิดมีขึ้นเพราะการภาวนาในหลักปัจจุบันเป็นสำคัญกว่าที่อื่น การคาดการณ์ไม่เกิดประโยชน์ อย่าไปคาดหมายให้เสียเวล่ำเวลาและเปล่าประโยชน์เลย

เมื่อกำหนดธรรมบทใด เช่น กำหนดอานาปานสติก็ให้รู้อยู่ที่ลม เป็นกับตายก็ให้รู้อยู่ที่นั่นอย่าให้เปลว สุดท้ายความรู้ทั้งมวลก็รวมกระแสน้ำเข้าสู่จุดเดียว มีลมหายใจเป็นหลักเป็นที่ยึด ลมก็ค่อยละเอียดลงไปๆ ละเอียดลงไปจนกระทั่งหายเงิบเลยก็มีแต่ไม่ตาย อย่าไปกลัวเวลาลมหายไปในการรู้สึกขณะนั้น นี่เคยเป็นมาแล้วถึงพูดได้ไม่เคยเป็นพูดไม่ถูกหรือ นอกจากนักโกหกอาจพูดต้นเดาและหลอกคนอื่นได้ซึ่งมักมีแฝงกันไปเสมอ แต่เราไม่ใช่คนประเภทนั้น จึงต้นเดาไม่เป็นถ้าไม่รู้ไม่เห็นขั้นกับตน

ลมละเอียดลงไปๆ จนหายเงิบไปเลย ทีนี้จะมีวิตกอันหนึ่งขึ้นมาเป็นข้าศึกในขณะนั้น ว่านี่ลมหายใจหมดไปแล้วจะไม่ตายหรือ นั่นมันกระตุกเจ้าของให้เสียหลักแล้ว

ก็มาคว่ำลมหายใจตั้งเสียใหม่ เลยได้แก่กลัวตายเพราะลมหมดไป ภาวนาที่หลังพอมมาถึงจุดลมหายใจหมดก็เป็นอีก ๆ เลยไม่ไปถึงไหน พอถูกกระตุกด้วยความคิดเช่นนั้น ลมหายใจก็มีขึ้นมา จิตก็มาสู่ความหยาบตามปกติของจิตเสีย ความถูกต้องความจริง ลมหายใจที่หายไปนั้นไม่ต้องไปกังวลกับมันหรอก เมื่อมันหายไปก็ให้อยู่กับตัวรู้ ผู้รู้นั้นโดยไม่กังวลกับลมหรือสิ่งใด ใจก็อยู่ด้วยความสงบเย็นเท่านั้นเอง พอจิตขยับตัวออกจากความสงบลมหายใจก็มีมาเอง โดยไม่ต้องไปคว้าไปหามันให้ยุ่งไป

ผู้มีปัญญารักษาทัว มันต้องมีอุบายแก้ความเปลวของตัวที่คิดจากเล่ห์เหลี่ยมของกิเลส คือความสงสัยกลัวว่าจะตายนั้นแหละ มันเป็นเล่ห์เหลี่ยมของกิเลส ก็พึงทราบเสียในขณะนั้นว่า เมื่อความรู้อย่างนี้แล้ว อยากรู้ก็ไม่ตาย เอา ลมหายใจจะหมดก็หมดไปเถอะ ถ้าลงความรู้นี้ยังมีอยู่ในร่างนี้แล้วจะไม่ตาย เพียงเท่านั้นใจก็พุ่งทะลุ หายเงิบไปจากความกลัวตาย และดำรงตัวอยู่ในความสงบอย่างหายห่วงเท่านั้นแล

อุบายวิธีแก้ เราต้องคิดค้นขึ้นมาภายในตนนั้นแหละ เป็นความเหมาะสมที่สุด ยิ่งกว่าครูบาอาจารย์หยิบยื่นให้เป็นไหน ๆ ซึ่งสุดท้ายก็หลุดไม่หลุดมือไปเสีย ไม่เหมือนเจ้าของคิดขึ้นมาโดยลำพังตัวเองและประจักษ์กับใจตัวเอง ทั้งได้ผลเป็นที่พึงพอใจจากอุบายนั้นด้วย ทั้งนี้วันเวลาแตกแขนงออกไปอย่างกว้างขวางด้วย ใช้แก้กิเลสทันควันไม่มีวันหมดสิ้นด้วย เป็นสมบัติของตนจากภาคปฏิบัติอย่างภาคภูมิใจด้วย

การพิจารณาทางด้านปัญญาเป็นสำคัญมาก อย่าสักแต่พิจารณาเป็นเพียงอาการหรือเป็นพิธี พิจารณาเพื่อความรู้จริงเห็นจริงกับอาการนั้น ๆ จริง ๆ ด้วยความมีสติสืบเนื่องกันไปโดยลำดับ จะแยกจะแยะอาการใดก็ให้มีความรู้กับอาการนั้นเท่านั้น สองอย่างให้รู้กันอยู่เพียงเท่านั้น เหมือนกับโลกนี้ไม่มีอะไรเลย มีแต่ความรู้กับอาการที่พิจารณาสัมผัสสัมพันธ์กันอยู่สองอย่างเท่านั้น แล้วก็กระจายไปหมด

ความรู้อันนี้จะสว่างกระจ่างแจ้งซึมซาบไปทั่วอวัยวะส่วนอื่น ๆ ที่เราไม่ได้พิจารณา ก็เข้าใจตลอดทั่วถึงเพราะเป็นเหมือน ๆ กัน บางครั้งจิตก็ชานไปเอง เทียบรู้อบรอบขอบชิดไปหมด มันเหมือนกับกระดากชิมมันซึมซาบไป ๆ เพราะความซึ่งภายในใจว่าอันนี้เป็นอย่างนี้จริง ๆ เช่น เป็นของปฏิภูม เป็นทุกข์ หรือเป็น อนัตตา มันซึ่งถึงใจกำหนดไปทางไหนจิตมันชานไปตามนั้นและชานไปตาม ๆ กันหมด เพราะสิ่งเหล่านี้เหมือนกัน

อุบายปัญญาไม่พอผลิตขึ้นมา หาอุบายคิด ตั้งหน้าตั้งตาคิด ตั้งหน้าตั้งตาพิจารณา ตั้งหน้าตั้งตาสังเกตด้วยความสนใจ เต็มไปด้วยเจตนา เต็มไปด้วยความมุ่งมั่น อยากรู้อยากเห็นความจริงที่มีอยู่นี้ สติต้องติดแนบเสมอ ไม่ว่าขั้นสมาธิ ไม่ว่าขั้น

ปัญญา สติมีความจำเป็นตลอด จะเว้นขั้นใดขั้นหนึ่งที่สติจะไม่เข้าไปเกี่ยวข้องไม่ได้ การบำเพ็ญด้วยความมีสติเป็นเครื่องสนับสนุนงานให้รวดเร็ว

สติ เป็นธรรมสำคัญมากที่สุด ไม่ว่าขั้นสมาธิไม่ว่าขั้นปัญญา จนกระทั่งสติ ปัญญากลมกลืนเป็นอันเดียวกัน ทีนี้จะว่าสติก็ได้ จะว่าปัญญาก็ถูก พอกระเพื่อมพัวพันรู้ทันที ปัญญาวิงทันที สอดส่องดูเหตุดูผลระหว่างจิตกับอารมณ์สัมผัสสัมพันธ์กันตลอดไปไม่มีเวลาว่าง ต่อนี้ไปจะทราบว่สติปัญญาทำงานมากไปโดยลำดับจนไม่มีคำว่าจิตว่างงาน นอกจากเห็นว่าจิตอ่อนเพลียเพราะทำงานมาก ก็รีบเข้าสู่สมาธิความสงบเป็นคราวๆ ไป เพื่อเป็นกำลังในการพิจารณาทางด้านปัญญา และปฏิบัติอย่างนี้ไปโดยสม่ำเสมอทั้งสมณะและวิปัสสนา ซึ่งมีความจำเป็นไปคนละทางเท่าๆ กัน

นี่ละการฝึกการทรมาณตน คือการต่อสู้กับกิเลสประเภทต่างๆ ภาษาธรรมะท่านเรียกว่ากิเลส ความเศร้าหมองมืดตื้ออยู่ภายในใจของคนและสัตว์ทั่วไป ความมืดมนอันนั้นแหละ มันกระจายออกมาทางกิริยามรรยาท ทำให้รู้สึกไปทางไม่ดีในแง่ต่างๆ แม้ที่สุดมาบำเพ็ญธรรมมันก็ทำให้มืด ทำให้หลง ทำให้ลุ่มหลง ทำให้ช้ำเกียจ ทำให้อ่อนแอ ท้อถอย คอยขัดขวางอยู่ร่ำไป

เพราะใจทั้งดวงมีแต่กิเลสความมืดตื้อหุ้มห่อ จนไม่สามารถมองเห็นมโนธาตุที่แท้จริงได้เลย จะไม่ให้สัตว์โลกงมงายได้อย่างไร เพราะมีแต่ธรรมชาติงมงายเป็นหัวหน้ารับเหมาจิตทั้งดวงเสียสิ้น ด้วยเหตุนี้จึงต้องยากแก่การแก้การถอดถอน เพราะธรรมชาตินี้ทั้งมวลล้วนเป็นข้าศึกกับธรรมทั้งสิ้น เมื่อสิ่งนี้ขวางอยู่ จึงปฏิบัติธรรมยาก ธรรมได้ยาก เนื่องจากมันไม่ให้รู้ไม่เห็นธรรม มันแทรกอยู่ทุกแห่งทุกมุมทุกขณะจิตที่คิดปรุงออกมา ผู้ต่อสู้มันจำต้องฝึกสติผลิปัญญา หัวหาญทางความเพียร เป็นนักรบคน เผลอตัวไม่ได้ มันเข้าแทรกและทำงานแทนทันที ถ้าไม่เผลอมันก็ไม่ทำ แต่มันจ้องหาโอกาสกับเราอยู่ตลอดเวลา ถ้ามันมีอำนาจมากกว่ามันก็จุดลากเอาไปต่อหน้าต่อตา เราต้องผลิสติปัญญาให้มีกำลังกล้าสามารถขึ้นโดยลำดับ เอาจนให้อยู่ในเงื้อมมือจนได้ นี่อุบายวิธีฝึกตน ย่อมมียากมีง่ายเป็นธรรมดาของการสู้รบ

ยากก็ยากเถอะยากอย่างนี้ นับแต่เกิดมาเรายังไม่เคยยาก พ่อแม่ ปู่ย่า ตายาย ของเราก็ไม่เคยยาก ร้อยทั้งร้อยมักยุ่งยากกับกิเลสทั้งนั้น ยากกับธรรม ทุกข์เพราะการฆ่ากิเลสต่อสู้กับกิเลสไม่มีใครได้ทำเหมือนเรา เราได้ยากเราได้ทุกข์เพราะเราได้สู้กับกิเลสตัวเป็นภัย จงทุกข์จงยากเถิด ความทุกข์ยากในงานฆ่ากิเลสนี้ เป็นสิริมงคลเป็นเกียรติแก่เราอย่างยิ่ง เอา...ทุกข์เกิด ตายเกิด ชีวิตจิตใจบูชาพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ไปเลย อย่าเสียดาย กิเลสจะพามาตายอีก เอาจนได้ชัยชนะมาครอง

เราเป็นลูกศิษย์ตถาคต เราจะเอาความประเสริฐเลิศโลกเพราะความท้อแท้อ่อนแอ ความซึ้งเกี่ยวง่าย ความอ่อนกำลังอันเป็นสมบัติของกิเลสล้วนๆ มาประดับตัวประดับใจทำไมกัน ต้องเป็นความเข้มแข็งในการประพฤติปฏิบัติ ให้เห็นสังขาร ที่ท่านประกาศกังวานอยู่ได้ ๒๕๐๐ กว่าปีแล้วเข้ามาสู่ความจริงเต็มหัวใจให้ได้ อย่าให้หลุดมือไป คำว่าสังขารนั้น เป็นธรรมที่ท่านเขียนไว้ตามตำรับตำราที่เราทั้งหลายเรียนท่องบ่นสาธยาย นั่นเป็นชื่อเป็นความจำ ยังเป็นธรรมนอกใจ ถ้าเป็นอาหารก็ยังคงอยู่ในภาชนะ ยังไม่เข้ามาถึงปากถึงท้อง ให้น้อมเข้ามาสู่ตัวจริงของสังขารอันแท้จริงคือใจของเราให้ได้

สติปัญญาอันเป็นความจริงแท้คืออะไร อยู่ที่ไหน ว่ากาย ก็ร่างกายของเราทุกส่วนก็เป็นกายคตาสติ หรือเป็นกายานุปัสสนาสติปัญญา เวทนาเหมือนกัน สุข ทุกข์เฉยๆ ก็เป็นเวทนาอุปัสสนาสติปัญญา จิตความคิดปรุงในเรื่องราวต่างๆ ก็เป็นจิตตานุปัสสนา ตามรู้ตามเห็นความคิดความปรุงของตน อารมณ์อะไรที่เกิดขึ้นต่อสายกับเรื่องราวอะไรที่เรียกว่าธรรมารมณ์ อันนั้นก็เป็นธัมมานุปัสสนา ก็อยู่กับใจเรา เพราะเกิดและสัมผัสที่ใจเราเอง

ว่าทุกข์คือทุกข์กายก็ดีทุกข์ใจก็ดี ก็คือทุกข์ซึ่งเป็นความจริงอยู่ตามหลักธรรมชาติของตน เวลามีก็มีอยู่ที่กายที่ใจของเรา นี้ ทุกข์ทั้งทางกายทุกข์ทั้งทางใจ ก็มีอยู่ที่นี้ สมุทัยก็มีอยู่ที่ใจ ชื่อธรรมเหล่านี้มีอยู่ที่ตำรา แต่ท่านชี้เข้ามาหาใจ ต้องมาค้นดูที่ใจของเรา ถึงจะเห็นสมุทัยรู้เรื่องของสมุทัย และละสมุทัยได้ด้วยมรรคสัง

ท่านกล่าวไว้ย่อๆ ว่า กามตัณหา ภวตัณหา วิภวตัณหา...แยะ คำว่าตัณหาคือความบงการ คือความอยากและรบกวนเจ้าของอยู่ตลอดเวลาแล้ว อยากไม่หยุดไม่ถอย อยากไม่มีวันอิ่มพอ ท่านเรียกว่าตัณหา มันรบกวนอยู่ตลอดเวลาที่ ไม่มีวันมีคืนมีปีมีเดือน รบกวนสัตว์บุคคลเราเขาตั้งแต่เล็กจนโตจนแก่จนตาย มันกวนอยู่อย่างนั้นจึงเรียกว่าตัณหา มันเคยมีความสงบตัวเมื่อไรถ้าไม่ทำให้มันสงบ ภวตัณหา ก็อยากมีนั้นอยากเป็นนี้ อยากมีสิ่งนั้นอยากเป็นสิ่งนี้ อยากอยู่ตลอดเวลา สามความอยากนี้มันเกี่ยวโยงกัน

วิภวตัณหา ถ้าพูดทางภาคปฏิบัติแล้วมันอยากในของไม่มีนั่นเอง เกิดแล้วอยากอยู่อย่างนี้ตลอดไปไม่ให้ตาย มันมีได้ที่ไหน สิ่งสัมผัสสัมผัสที่ถูกใจไม่ให้พลัดพรากจากไปมีได้ที่ไหน มันต้องพลัดพรากจากไป เกิดแล้วต้องตาย แต่วิภวตัณหา มันไปอยากในสิ่งที่เป็นไปไม่ได้ ในสิ่งที่เป็นอนูฐานะคือเป็นไปไม่ได้นั่นแล จึงเรียกว่าวิภวตัณหา อยากในของไม่มี อยากเท่าไรมันก็ไม่อิ่มไม่พอ สัตว์โลกอยากเหมือนกันหมด อยากในของมีอยู่เช่น ภวตัณหา มันก็เป็นตัณหา ไม่มีความอิ่มพอเหมือนกัน นี้

ท่านเรียกว่าสมุทัย มันเป็นอยู่ภายในใจของสัตว์โลกหรือของพวกเราทุก ๆ คนตลอดเวลา

ความใคร่ ความอยาก ความทะเยอทะยาน มันตื่นมันกวดมันแกว่งอยู่ภายในใจ หากความสงบไม่ได้ ถ้าเป็นน้ำก็ขุ่นเป็นตมเป็นโคลนไปหมด หากความสงบนิ่งใสไม่ได้ เพราะถูกกวนด้วยอำนาจของกิเลส ใจทำไมจะไม่ขุ่นมัวจะไม่มืดดำทำให้เกิดทุกข์ จิตใจขุ่นมัวจิตใจมืดดำ เพราะอำนาจของกิเลสบีบบังคับอยู่ตลอดเวลาสถานที่อิริยาบถ ผลของมันก็คือความทุกข์ความลำบากลำบากมากน้อย ตามกำลังของกิเลสที่บีบบังคับในระยะนั้น ๆ นั่นเอง

การแก้สมุทัยก็คือการทำสมาธิภาวนา การพิจารณา เช่น พิจารณากายคตาสติ เป็นต้น พิจารณาด้วยมรรค มรรคคือสติปัญญาเป็นของสำคัญ สติเป็นพื้นฐานใช้ไปทุก ๆ ชั้นทุกแขนงของงานที่ทำและชั้นของธรรมที่พิจารณา ปราศจากสติไม่ได้ สัมมาทิฐิ สัมมาสังกัปป คือองค์ปัญญาที่จะนำมาคลี่คลายดูเรื่องของกิเลส ฟาดฟันหักแหลกกับกิเลส ใจรักชอบกับสิ่งใด ไปหลงรักหลงซึ้งหลงเกลียดหลงโกรธกับอะไร เสกสรรปั้นแต่งเอามาแข่งธรรมของพระพุทธเจ้าเพื่อความวิเศษวิโสอะไร ค้นหากความจอมปลอมของมันให้เจอ จะได้เจอธรรมของจริงที่กิเลสตัวจอมปลอมปกปิดไว้

พึงทราบเสมอว่ากิเลสเป็นคู่แข่งกับธรรม ธรรมไม่ให้รัก กิเลสมันฝืนไปรัก ธรรมท่านว่าไม่ให้ซึ้งไม่ให้เกลียดไม่ให้โกรธ กิเลสมันฝืนต่อหน้าต่อตา ไปรักไปซึ้ง ไปเกลียดไปโกรธอยู่ได้ภายในหัวใจที่กำลังบำเพ็ญธรรมเข้าสู่ใจอยู่นั้นแล. นั้นระหว่างกิเลสกับธรรมต้องต่อสู้กันอยู่อย่างนี้ทุกระยะ เพราะฉะนั้นผู้ปฏิบัติธรรมต้องให้รู้กลมายาของกิเลสที่เขย่าเป่าหูกระซิบใจอยู่ตลอดเวลาภายในใจเราเองด้วยสติปัญญา เอาให้รู้กลั่นกรองหรือคลี่คลายผลัดกันมันออกไป หรือฟาดฟันมันออกไปด้วยปัญญา ที่แรกก็ใช้สมาธิก่อน พอให้มีช่องทางดำเนินได้ นอกจากเป็นกรณีพิเศษที่เราจะใช้ปัญญาฟาดฟันหักแหลกกันไป จนกระทั่งถึงกิเลสมันหมด จิตหมอบเป็นสมาธิขึ้นมาได้ นั่นเป็นกรณีพิเศษ ดังเขียนไว้แล้วในปัญญาอบรมสมาธิซึ่งเป็นภาคปฏิบัติ

มรรคคืออะไร คือทางดำเนินเพื่อความรู้แจ้งสัจธรรมทั้งสี่ ทุกขะ ญาณ ญาณหยั่งทราบในทุกข์ ทุกขสมุทเย ญาณ ญาณหยั่งทราบในสมุทัย ทุกขนิโรธ ญาณ ญาณหยั่งทราบในนิโรธ ทุกขนิโรธคามินี ปฏิปทา ญาณ ญาณหยั่งทราบในมรรคเครื่องทำลายกิเลสแลกกองทุกข์ทั้งหมด อภัย วุจจติ สมมาทิฐิ ญาณหยั่งทราบเช่นนี้ปราชญ์ท่านเรียกว่า สัมมาทิฐิ ละเอียดสุดยอด เพราะการหลุดพ้นด้วยความชอบธรรม ย่อมเห็นทุกข์เป็นของจริง เห็นสมุทัยเป็นของจริง เห็นนิโรธก็เป็นของจริง เห็นมรรคเป็นของจริงแต่ละอย่าง ๆ ด้วยปัญญาอันละเอียดแหลมคม นั่นแลคือสัมมาทิฐิ ท่านว่า อภัย

วุจฺจติ สมฺมาทิฏฺฐิ แปลว่า ความเห็นชอบ ความเห็นไม่ป็นเกลียวกับธรรม ไม่ป็นเกลียวกับหลักธรรมชาติ ไม่ป็นเกลียวกับหลักคดิธรรมดาที่เป็นไปตามหลักธรรมชาติของตน ที่กล่าวทั้งหมดนี้อยู่ที่ไหน ก็บรรจุอยู่ที่หัวใจของเราทั้งนั้น

ส่วนทุกข์กับนิโรธเป็นกิริยาอันหนึ่งเท่านั้น เราไม่ไปชวนชวยกับเรื่องของทุกข์ และเรื่องของนิโรธ ทำงานไม่ไปเกี่ยวกับทุกข์และนิโรธเลย เช่นท่านว่าทุกข์พึงกำหนดรู้ นิโรธพึงทำให้แจ้ง ใครจะไปทำทุกข์ให้ดับโดยไม่ดับต้นเหตุคือสมุทัย และใครจะไปทำนิโรธให้แจ้งโดยไม่บำเพ็ญเหตุ คือ มรรคเล่า ความจริงทุกข์ก็เพียงกำหนดทราบกันเท่านั้น แต่ให้ทำหน้าที่ ต้องทำหน้าที่ถอดถอนสมุทัยด้วยมรรคมีสติปัญญาเป็นสำคัญเท่านั้น งานที่ทำจริง ๆ มีระหว่างสมุทัยกับมรรคทำหน้าที่ต่อกันเท่านั้น ก็กระเทือนไปถึงทุกข์กับนิโรธไปเอง เพราะเป็นธรรมเกี่ยวโยงกัน

ทุกข์พึงทราบ ท่านว่า ปริยญาตนฺติ เม ภิกฺขเว นั้น พระองค์ทรงประกาศให้เบญจวัคคีย์ทั้งห้าฟัง ว่าทุกข์ที่ควรกำหนดรู้ เราได้กำหนดรู้แล้ว สมุทัยที่ควรละเราได้แล้ว นิโรธควรทำให้แจ้ง เราได้ทำให้แจ้งแล้ว มรรคที่ควรบำเพ็ญให้เกิดให้มี เราได้บำเพ็ญให้เกิดให้มีสมบูรณ์เต็มที่แล้ว

การจะทำทุกข์ให้ดับและการจะทำนิโรธให้แจ้ง ก็หมายถึงเรื่องของมรรคโดยตรง ผลิตสติปัญญาขึ้นมาทุกระยะจนมีกำลังแก่กล้าสามารถแล้ว ก็จะทำให้แจ้งทั้งเรื่องธรรมทั้งเรื่องกิเลสไปด้วยกันไม่สงสัย ท่านว่านิโรธคือความดับทุกข์ ควรทำให้แจ้ง ก็การดับทุกข์ถ้าไม่ดับสมุทัยทุกข์จะดับได้อย่างไร ฉะนั้นต้องรู้แจ้งเห็นจริงในสมุทัย ละสมุทัยได้ด้วยปัญญา จะไปละเอาเฉยๆ ไม่ได้ นี่ละงานชิ้นสำคัญ ก็คือระหว่างสมุทัยกับมรรคทำงานต่อกัน

นี่แหละกระจายไปถึงเรื่องทุกข์ด้วย เรื่องนิโรธด้วย ซึ่งเป็นผลด้วยกันทั้งสองอย่างทั้งเบื้องต้นเบื้องปลาย เบื้องต้นคือทุกข์เป็นผลเกิดจากกิเลสคือสมุทัย ที่เรียกว่าสมุทัย ๆ นิโรธดับทุกข์ด้วยอำนาจของมรรคที่ปราบกิเลสให้สิ้นไป ความทุกข์จะไม่มีทางเกิดขึ้นภายในใจอีกเลย เว้นแต่ทุกข์ในเบญจขันธ์ที่เป็นธรรมชาติของมันมาดั้งเดิม แม้พระพุทธเจ้าก็ทรงมี พระสาวกก็มีเหมือนกัน

เรื่องธาตุเรื่องขันธ์มันเป็นธรรมชาติอันหนึ่งไม่ใช่ตัวกิเลส เพราะฉะนั้นมันจึงไม่ดับไปกับกิเลส กิเลสดับไป ทุกข์ที่เกิดขึ้นเพราะกิเลสผลิตขึ้นมานั้นก็ดับไป แต่ทุกข์ในขันธ์ไม่ดับ มันอยากเกิดมันก็เกิดของมัน อยากดับก็ดับของมัน ถ้าจะแยกออกมาเป็นสมุทัยของธาตุก็แยกได้ แต่ไม่จำเป็นเพราะไม่ใช่กิเลส แม้สาเหตุก็เป็นสาเหตุของธาตุต่างหาก เช่น เราฉันทอะไร รับประทานอะไรไปแสดงต่อธาตุขันธ์ มันเกิดความทุกข์ขึ้นมา เช่น ถ้ายท้อง เป็นต้น เพราะอาหารประเภทนั้นๆ เป็นเหตุอย่างนี้ จะว่าอาหาร

ประเภทนั้นเป็นสมุทัย คือเป็นเหตุให้ถ่ายท้อง เกิดความทุกข์ขึ้นมาก็ถูก แต่ถูกไปตามประเภทของธาตุชั้นนี้ ไม่เกี่ยวกับกิเลส เพราะนี่มันไม่ใช่กิเลส ท่านจึงไม่นำมาเกี่ยวข้อง

ส่วนที่เป็นกิเลสอันเป็นสิ่งสำคัญซึ่งมีอยู่ภายในจิต แสดงกิริยาอาการออกมาจากจิตนั้นท่านเรียก สมุทัย คือแสดงออกมาในฝ่ายผูกพันให้ติดอยู่ แล้วก็เกิดทุกข์ขึ้นมา เพราะความผูกพันและความติดอยู่นั้น ท่านจึงสอนให้แก้ด้วยมรรค คือปัญญาอันแหลมคม เมื่อแก้อันนี้ได้แล้วสมุทัยก็หมด เมื่อสมุทัยหมดทุกข์ก็ดับ ทุกข์ก็หมดในจิต ไม่มีทุกข์ในจิตอีกต่อไปตลอดอนันตกาล

จะไปทำนิโรธให้แจ้งด้วยวิธีการใด ท่านบอกไว้เพียงเท่านั้น นิโรธพึงทำให้แจ้ง คือความดับทุกข์พึงทำให้แจ้งด้วยปัญญา ความหมายว่าอย่างนั้น ทุกข์พึงกำหนดรู้และทำลายด้วยมรรค ทุกข์ถึงจะดับไปอย่างสนิท การแก้ทุกข์ดับทุกข์ต้องมาแก้ต้นเหตุคือสมุทัยซึ่งเกี่ยวโยงกันกับมรรค

ในเรื่องเหล่านี้ผู้ปฏิบัติเท่านั้น จะรู้แห่งนักเบาของธรรมทั้งหลาย ที่จะมาประยุกต์กันกับกิเลสให้ได้เหตุได้ผลทันกับเหตุการณ์ จนได้ชัยชนะไปโดยลำดับๆ ผู้ปฏิบัติเท่านั้นจะเป็นผู้ฆ่าของข่านิขานาญ และรู้แห่งนักเบาระหว่างกิเลสประเภทใด กับธรรมประเภทใด ที่จะแก้หรืออดถอนกันด้วยวิธีการต่างๆ ตามแต่อุปายสติปัญญา ผู้ปฏิบัติจะเป็นผู้ทราบได้ดี เพราะได้ผ่านสิ่งเหล่านี้อย่างโชกโชนภายในใจของตน

ที่กล่าวทั้งหมดนี้มีอะไรเป็นเครื่องรับรองอยู่เวลานี้ ก็คือความรู้ คือใจ กิเลสก็อยู่ที่ความรู้นั้นแหละ สัจธรรมก็อยู่ที่นี้ ทุกข์เกิดขึ้นมาจากใจเพราะสมุทัยเป็นต้นเหตุ นิโรธคือความดับทุกข์ ดับเพราะอำนาจของมรรคที่ทำลายกิเลสเครื่องผลิตทุกข์ให้จับหายลงไปไม่มีเหลือแล้ว ทุกข์ภายในใจของผู้สิ้นกิเลสแล้วก็ไม่มี ส่วนทุกข์ทางธาตุทางชั้นนี้มีด้วยกัน พระพุทธเจ้าก็มี สาวกก็มี เจ็บท้อง ปวดหัว หิวกระหาย อยากหลับอยากนอนดังที่เป็นอยู่นี้ เป็นธรรมดาของธาตุของชั้นนี้ที่ยังครองกันอยู่

แต่สำคัญที่จิตไม่ได้รับความกระทบกระเทือนจากทุกข์ภายในร่างกาย ที่เกิดขึ้นมาน้อย ทุกข์ในชั้นนี้มีมากขนาดถึงตาย ก็ไม่สามารถเข้าไปทำลายจิตใจอันบริสุทธิ์ ซึ่งเป็นวิมุตติธรรมนั้นให้เอนเอียงได้เลย เพราะวิมุตติเป็นอันหนึ่ง สมมุติเป็นอันหนึ่ง ถ้าเป็นโลก ทั้งสองก็อยู่คนละโลกแล้ว แต่ธรรมนี้เป็นโลกุตรธรรมอันสุดยอดแล้ว ทุกขเวทนาทั้งหลายจะเอื้อมถึงได้อย่างไร ทุกข์จะเป็นมากเป็นน้อยเพียงไร ก็แสดงอยู่ภายในร่างกายคือรูปขันธ์นี้เท่านั้น ไม่สามารถเข้าไปทำลายจิตใจให้โยกคลอนหรือเอนเอียงไปด้วยเลย นั่นการเรียนสัจธรรมจบ จบตรงนี้ สติปัญญาฐานสี่ก็จบตรงนี้ไม่จบที่ไหน พระพุทธเจ้า พระสาวกทั้งหลายท่านสำเร็จที่ตรงนี้ รู้แจ้งเห็นจริงที่ตรงนี้

ฉะนั้นการปราบกิเลสจึงปราบที่ใจอันเป็นคลังของกิเลสมาก่อน สถานที่นี้จึงเป็นที่ปราบกิเลส เพราะดั้งเดิมเป็นสถานที่ผลิตกิเลส เมื่อกิเลสตัวกรงรังสิ้นไป ใจจึงบริสุทธิ์ขึ้นกับตนและหายสงสัยในสมมุติทั้งหมด

เรามาศึกษาอรรถธรรม จงนำธรรมเข้าไปเป็นเครื่องมือปราบกิเลสให้หมดจากใจ ใจจะได้ว่าง คือว่างจากกิเลสและว่างไปหมดในวงสมมุติ ทั้งว่างจากตัวเอง ทั้งว่างจากกิเลส แต่ก่อนเต็มไปด้วยกิเลส ใจหาความว่างไม่ได้ ชำระกิเลสหมดไม่มีเหลือแล้ว ใจก็ว่าง ไม่มีดีไม่มีถ้อยไม่สำคัญมันหมาย ว่างที่ตรงนั้น

ความว่างนั้นแลคือความบริสุทธิ์ ความบริสุทธิ์นั้นกับความว่างกลายเป็นอันเดียวกันแล้ว จะกลายเป็นบุญได้อย่างไร ฟังซิ ถ้าบุญไปจะเรียกว่าบริสุทธิ์หรือ จะเรียกว่าว่างหรือ บุญก็เป็นบุญ ว่างก็เป็นว่าง เป็นคนละอย่างนี้ บุญของโลกยกให้โลกสมมุติเขาไป บุญของพระนิพพาน ว่างของพระนิพพาน เป็นธรรมนิพพาน ไม่ใช่โลกสมมุติ พระนิพพานจึงไม่บุญแบบโลกสมมุติ และไม่มีอยู่แบบโลกสมมุติ ความมีอยู่และความสูญสิ้นของโลกสมมุติ จึงมิใช่วิสัยกันกับความมีความสูญของนิพพานธรรม เพราะเป็นธรรมเหนือสมมุติ

ดังที่โลกว่าบุญ บุญแบบฉิบหายป่นปี้ไม่มีอะไรเหลือเลย เช่น ไฟไหม้บ้านทรัพย์สิ้นเงินทองสูญไปหมด ไม่มีชิ้นเหลือเลย แต่ธาตุเดิมของมันก็ไม่สูญ เพียงสูญจากความ เป็นสมบัติที่โลกเสกสรรปั้นยอหรือผลิตขึ้นมาเท่านั้น เช่น ถ้วยชามนามกร บ้านเรือน เครื่องนุ่งห่มใช้สอยต่างๆ เมื่อถูกไฟไหม้ลงไปแล้วก็กลายเป็นธาตุเดิมไป ธาตุเดิมของมันจึงไม่สูญ บุญแต่ความเป็นบ้านเป็นเรือน เป็นสมบัติเงินทองที่สมมุติขึ้นเท่านั้น

ที่นี้พูดถึงจิต ธาตุเดิมแท้ก็คือธาตุรู้ อะโรหิตสูญไปหมดก็ยังมีธาตุรู้คือจิต จิตนี้ไม่สูญ จิตจะสูญไปไหน ก็รู้ได้เห็นอยู่อย่างนั้น ถ้าสูญไปหมดไม่มีอะไรเหลือ จะเอาอะไรมาเป็นความบริสุทธิ์ จะเอาอะไรมาเป็นความว่าง จะเอาอะไรมาเป็น ปรหม์ สุข

ความไม่เคยสัมผัสทางด้านปฏิบัติธรรม ปฏิบัติจิต แต่คาดคะเนเดาเอาด้วยอำนาจของกิเลสความงมงายพาให้สำคัญไปต่างหาก มิใช่ความจริงพาให้รู้จริงเห็นจริง ดังพระพุทธเจ้าแลสาวกท่านที่ท่านเป็นนักพิสูจน์ทางด้านจิตตภาวนา คนที่สำคัญว่าตายแล้วสูญนี้ จิตใจมักตั้งลงทางต่ำ เวลาชีวิตอยู่อยากทำอะไรก็ตามใจชอบ ไม่คำนึงถึงบุญถึงบาปดีชั่วประการใดทั้งสิ้น ขอให้ได้ทำอย่างสมใจขณะที่มีชีวิตอยู่ก็พอ เพราะเวลาตายแล้วหมดความหมาย สิ่งต่างๆ สูญโดยประการทั้งปวงไม่มีความสืบต่อ นี่คือเรื่องของกิเลสครอบงำจิตให้จมมิดจนไม่รู้สึกรู้ตัว ทำอะไรก็ทำแบบสุด ๆ ลึน ๆ เพราะตนได้กลายเป็นคนสุด ๆ ลึน ๆ ไปแล้ว อะไร ๆ จึงหมดความหมายไปตาม ๆ กัน

นี่แหละเรื่องของกิเลสตัวจอมปลอมครอบงำใจสัตว์โลก มันจึงสนุกโกหก หลอกหลวงสัตว์โลกต่อหน้าต่อตา ถ้าเป็นคนที่ประเภทหน้าด้านสันดานหยาบคาย เกินกว่าจะอยู่ร่วมกับมนุษย์ทั้งหลายได้นั้นแล กิเลสกับธรรมเดินสวนทางกัน กิเลสคือตัวจอมปลอม ของไม่ปลอม คนไม่ปลอมเข้ากับกิเลสไม่ได้ ส่วนธรรมคือยอดแห่งความจริง สิ่งจอมปลอม คนจอมปลอมจึงเข้ากับธรรมไม่ได้ กิเลสกับธรรมจึงเป็นคู่อริกัน คู่แข่งกันแต่ไหนแต่ไรมา ผู้สนใจในธรรม ประพฤติธรรม จำต้องรบกับกิเลส สิ่งจอมปลอมภายในใจตัวเองตลอดไป จนกิเลสตัวแสนปลิ้นปล้อนหลอกหลวงหมดอำนาจไปจากใจแล้ว ก็ไม่มีอะไรพาให้ฝืน พาให้จม ฉะนั้นในสามโลกธาตุนี้จึงมีกิเลสอย่างเดียวเท่านั้น เป็นเจ้าอำนาจครอบงำใจสัตว์โลก และเป็นคู่ต่อสู้ธรรม กิเลสกลัวธรรมอย่างเดียวในสามโลก นอกนั้นก็เลสไม่เคยกลัวอะไรเลย

ความรู้ความเห็นว่าตายแล้วสูญ ก็คือความบงการของกิเลสโดยแท้ ที่ผิดความจริงไปร้อยเปอร์เซ็นต์ทีเดียว ความจริงที่ธรรมบ่งบอกว่า สัตว์บุคคลตายแล้วต้องเกิดอีก ถ้ากิเลสที่เป็นเชื้อแห่งภพชาติยังมีอยู่ในใจ จะเป็นอื่นไปไม่ได้ ความจริงความถูกต้องแห่งธรรมร้อยเปอร์เซ็นต์ เดินสวนทางกันกับกิเลสตัวเสกสรรปลิ้นปล้อนหลอกหลอนสัตว์ไม่มีประมาณ

ทั้งนี้ต้องทราบข้อเท็จจริงด้วยการพิสูจน์ตามหลักจิตตภาวนา ดั่งองค์ศาสดาและสาวกทรงพิสูจน์และพิสูจน์ จนเห็นความจริงเต็มส่วนมาแล้ว จะมาดันเดาเกาหมัดเอาเฉยๆ นั้นไม่ถูกไม่ควร กลัวจะวกกลับมาเกิดเสวยผลกรรมชั่วต่างๆ ไม่หวาดไหวยุติที่น่ากลัวมากนัก

เพราะความจริงจะเป็นไปตามความจริง จะไม่เป็นไปตามความนึกเดาความสำคัญ การกลับมาเกิดก็คือความจริงตามธรรมอยู่แล้ว การตายแล้วสูญนั้นมันเป็นหลุมพรางของกิเลสต่างหากนี้ ไม่ใช่ความจริงพอจะนำมาแข่งธรรม ลบล้างธรรมได้นี้ คนที่สำคัญว่าตายแล้วสูญ จะต้องสร้างกรรมชั่วมากกว่าคนธรรมดา เวลาผิตหวังกลับมาเกิดอย่างไม่คาดคิด ก็จะต้องรับเสวยกรรมที่เป็นมหันตทุกข์ช้ำมากต่อมากจนสู้ไม่ไหว นั่นชื่อน่าใจหาย เพราะการกระทำชั่วทั้งหมด เป็นเครื่องประกาศถึงผลสุขทุกข์อย่างตายตัวอยู่แล้ว ลบไม่สูญ

เรื่องศาสนาลึกซึ่งมากเพราะใจเป็นสิ่งที่ละเอียดมาก ศาสนาก็คือความรู้ ความ เป็นของใจที่ออกมาเป็นศาสนา จึงต้องสอนเข้าไปที่ใจ มีความละเอียดแหลมคมเท่าๆ กัน จึงจะเข้าใจเรื่องของมันและกันได้ ระหว่างธรรมกับใจก็อยู่ด้วยกัน เข้าใจกันได้ กิเลสที่เป็นสิ่งเคลือบแฝงละเอียดขนาดไหนก็เหนือธรรมไปไม่ได้ เพราะกิเลสเป็นสมมุติ ธรรมเป็นได้ทั้งขั้นสมมุติและขั้นวิมุติ จึงต้องเหนือกิเลสอยู่เสมอ

ความเลวของกิเลสกับความเลิศของธรรม ก็เดินสวนทางกันชนิดร้อยเปอร์เซ็นต์ เช่นเดียวกัน ความฉลาดในอุบายปลิ้นปล้อนหลอกลวง และเสกสรรปั้นยอดบตาฮัตว์ โลกให้เชื่อถือและคล้อยตาม จนหลับไหลใฝ่ฝันไม่มีวันตื่นก็ยกให้กิเลส ความจริงความแท้ ธาตุแท้ไม่มีคำว่าปลอม นั่นคือธรรม กิเลสไม่อาจเอื้อมทำลายได้ เมื่อฝ่ายหนึ่งปลอม ฝ่ายหนึ่งจริง ความจริงต้องเหนือความปลอมอยู่โดยดี

ผู้ปฏิบัติธรรม ทำใจให้สงบ เป็นสมถธรรม วิปัสสนาธรรม ย่อมมีธรรมในใจและเหนือกิเลสไปเรื่อยๆ จนปราบกันได้อย่างเรียบร้อยไม่มีอะไรเหลือ ใจก็อยู่เหนือโลกเหนือกิเลสทั้งปวง เหนือขันธ เป็น นตฺถิ สนฺติปรํ สุขํ สุขอื่นใดไม่เหมือนสุขที่เกิดจากการปราบกิเลสสิ้นไปจากใจ

นี่ความยากความลำบากทั้งหมดที่เราทำมานั้นก็หายไปหมดแล้ว มันไม่ได้มาก่อนจนทำลายเราอยู่ในเวลาที่บริสุทธิแล้วนั้นเลย ทั้งเป็นเครื่องหนุนให้หลุดพ้นจากทุกข์อย่างดีเยี่ยมด้วย หากเราไม่ทำอย่างนั้น ก็ไม่รู้อย่างนี้ เมื่อพิจารณาย้อนหลังก็ภูมิใจ ตอนนั้นความเพียรของเราเป็นอย่างนั้น ๆ ความทุกข์ความลำบากเพราะการต่อสู้กับกิเลสเป็นอย่างนั้น ๆ ข้ามมาเป็นลำดับลำดับ

ถึงขั้นที่จะมอบเป็นมอบตายกัน เพราะความแก่กล้าสามารถแห่งสติ ปัญญา ศรัทธา ความเพียร ก็หมუნกันเข้าไปเลย ตายก็ไม่เสียดายชีวิต นอกจากให้รู้ให้หลุดพ้นอย่างเดียวเท่านั้น ไม่รู้เอาตายก็ตาย นี่ถึงขั้นมันเด็ดมันก็เด็ด ถึงขั้นมันสู้มันก็สู้เอาตายเป็นเดิมพัน ถึงขั้นมันเสียสละเป็นสละตายมันเสียสละจริงๆ เพื่อธรรมดวงนั้น สู้จนผ่านพ้นไปได้อย่างใจหวัง แล้วก็ไม่เห็นตาย ความทุกข์ทั้งหมดในการประกอบความเพียรมาทุกประการนั้นมันก็หายหน้าไปหมด แนะ ยังเหลือแต่ผลเท่านั้น คือความสมบูรณ์ภายในใจ เพราะความเพียรเหล่านั้นเป็นเครื่องสนับสนุน

เพราะฉะนั้นขอให้ยึดอุบายเหล่านี้ไปเป็นหลักเป็นเกณฑ์ เป็นคติเครื่องดำเนิน ทุกข์ยากลำบากก็พยายามผลิตสติปัญญาขึ้น ให้ทันกับกลมายาของกิเลสอยู่เสมอ ๆ อย่าได้ท้อถอยอ่อนแอ ซึ่งไม่ใช่ทางของพระพุทธเจ้า ไม่ใช่ทางของธรรมพาดำเนินให้ถึงความพ้นทุกข์ นอกจากจะพอกพูนกิเลสและกองทุกข์ขึ้นให้มากยิ่งขึ้นที่มีอยู่แล้วนี่เท่านั้น จึงไม่ควรเสียดายความไม่เป็นท่าของตน

เออละยุติ